

VII.

Irena Asenina Kantakuzena: Císařovna „rozumná a moudrá“

(1347–1354)

Císařovna Irena předčila ostatní ženy jak bystrým myšlením
tak i inteligencí a vyzrálostí své povahy.

Nikeforos Gregoras

Byla totiž rozumná a moudrá v řešení vážných záležitostí a v
přetváření věcí podle svých představ (...).

Jan Kantakouzenos

Úvod

Když se v roce 1341 Jan Kantakouzenos prohlásil císařem, jeho manželka, Irena Asenina Kantakuzena, přijala titul císařovny. Na rozdíl od většiny pozdně byzantských panovnic **nebyla cizinkou**, neboť byla s rodem Palaiologů spřízněna nejen sňatkem, ale i krví. Její otec **Andronikos Palaiologos Komnenos Asen** byl synem Ivana Asena III. Bulharského a Ireny Palaiologiny, dcery Michaela VIII. Po sérii povstání, která propukla v Bulharsku ve druhé polovině 70. let třináctého století uprchl Ivan s manželkou z Bulharska do Byzance, kde se usadili a založili rodinu (viz tab. 3). Jejich syn Andronikos se stal místodržitelem Moreje (1316–1321), a jeho děti možná strávily své dětství **na Peloponésském poloostrově**.

Irena měla tři sourozence: Jana Asena, Manuela Raoula Asena a mladší sestru Helenu. O Irenině matce a dětství není známo téměř nic a budoucí císařovna tak vstupuje na stránky byzantských kronik až po svém sňatku. V roce 1320 Kantakouzenos ve svém historickém díle poznamenal, že zanechal svou ženu v **Gallipoli**, kde jeho rodina vlastnila rozsáhlé pozemky. Jeho sňatek s Irenou se tak musel uskutečnit někdy před tímto datem (pravděpodobně kolem roku 1318). Za spojením obou rodin zřejmě stála ženichova **matka Theodora**, která v mladé Ireně rozpoznala silnou osobnost schopnou podpořit politické úsilí svého budoucího manžela. Její úsudek byl, jako v mnoha jiných situacích, zcela správný, neboť skrze tuto volbu usedla na byzantský trůn pravděpodobně největší z císařoven tohoto období.

Jan Kantakouzenos byl bohatý a talentovaný šlechtic a v mládí se stal blízkým přítelem korunního prince. Když v roce 1321 přerostl konflikt mezi Andronikem II. a Andronikem III. v občanskou válku, byl Jan (jako věrný stoupenec Andronika III.) povolán do války, zatímco Irena se usadila na venkově, kde spravovala rodinný majetek. Během prvních let manželství zůstával mladý pár bezdětný, snad kvůli častému odloučení. Od roku 1325 však Irena

postupně porodila šest dětí: Matyáše, který se později stal císařem (*1325), Manuela (*okolo 1330), Andronika (*1334), Marii, Theodoru a budoucí císařovnu Helenu (*1333/4).

V **průběhu války** Irena pravděpodobně trávila většinu času v **Didymoteichon**, kde pomáhala své tchyni spravovat **rozsáhlé rodinné statky**, a zůstávala mimo zájem historiků. Toto klidné období však netrvalo dlouho a bylo potřebnou předehrou pro její pozdější roli byzantské císařovny a více než dobrodružný životní příběh. Její manžel mezitím plnil své povinnosti **jako velký domestik** (vrchní generál ozbrojených sil). Irena se postupně stala skutečnou správkyní rodinného majetku, neboť její tchýně byla hluboce zaneprázdněna podporou mladé císařovny, Anny Palaiologiny (Anny Savojské).

Kantakuzeni (viz tab. 4) jako jedna z předních rodin císařství se dostali k moci pečlivou sňatkovou politikou. Když jejich děti dospěly, zajistili Jan a Irena Matyášovi a Marii, partnery z významných panovnických rodin. V roce 1341 se Matyáš oženil s Irenou Paleologinou, vnučkou Andronika II., a o něco později se Marie provdala za Nikefora II., mladého vládce Epiru.

Tab. 3: Zde

Irenina první mise

Irenin poklidný život ukončila **nečekaná smrt Andronika III.** v červnu 1341. Říše zůstala v rukou manželky zesnulého císaře, **Anny Savojské**, patriarchy Jana XIV. Kaleky a Jana Kantakuzena jako regentů říše, než tehdy devítiletý následník Jan dosáhne dospělosti. V následujících měsících se však vztahy mezi císařovnou vdovou a Janem Kantakuzenem postupně zhoršovaly a obě strany se postupně začaly připravovat k novému vojenskému střetu.

Za těchto okolností podnikla Irena na podzim roku **1341 svou první politickou misi**. O pět let dříve Andronikos III. odsoudil její bratry **Jana a Manuela Aseny** za velezradu a uvěznil je v **klášteře Bera**. Když začala druhá občanská válka, obě strany se snažily získat tyto schopné vojevůdce na svou stranu. Bratři však výzvy vyslanců odmítali ze strachu, že jejich vstup do nové občanské války by ještě zhoršil jejich již tak složitou situaci. Nakonec se do Bery vydala sama Irena. Podle historických pramenů jim jménem svého muže dala záruku osobní bezpečnosti a vrátila jim část jejich zabaveného majetku. Brzy poté se Jan a Manuel postavili na Kantakuzenovu stranu a připojili se k jeho dvoru v Didymoteichon. Jelikož je známo, že Irenini bratři byli přítomni, když se Jan Kantakouzenos nechal prohlásit císařem v říjnu 1341, musela se císařovna mise uskutečnit krátce před tímto datem.

Panovnice

Když se mu nepodařilo urovnat rozpory s císařovnou Annou a hrozilo, že bude uvězněn a přijde o veškerý rodinný majetek, rozhodl se Jan Kantakouzenos **prohlásit se císařem**. Ve svých pamětech Kantakouzenos líčí tento slavnostní akt, který proběhl v **Didymoteichon 16. října 1341** za přítomnosti mnoha příbuzných, šlechticů, členů senátu a vojáků. Jan a Irena se pro tuto příležitost oblékli do šatů vyšívaných zlatem. Při obřady svolání obdržel císař pár **červených střevíců**, které směli nosit pouze byzantští císařové a jejich manželky. Obouvání

těchto bot bylo **symbolickou záležitostí**, neboť jednu mu nazuli jeho příbuzní a druhou latinští vojáci urozeného původu. Obřad vyjadřoval jejich **závazek, že budou hájit Janovy zájmy a dopomohou mu k trůnu**. Nový císař se sám korunoval zvláštním plstěným kloboukem, který běžně nosili byzantští císaři. Po dovršení těchto slavnostních aktů byla jména císaře Jana VI. a císařovny Ireny, která následovala po jménech císařovny Anny a císaře Jana V., přidána do **císařských aklamací**.

Po ukončení této světské části obřadu odjel Kantakuzenos **do kostela svatého Jiří Palaiokastritise**, aby se poklonil a poděkoval Bohu. Irenino jméno se znovu objevuje v Kantakuzenově vyprávění po jeho návratu do paláce, kdy zaujal místo po jejím boku při velkolepé recepci. Jak bylo při této příležitosti zvykem, pár hodoval, zatímco hosté zůstali stát a pouze přihlíželi.

Následujícího dne odložili Jan a Irena zlatem vyšíváné šaty a oblékli si bílé roucho na znamení zármutku nad smrtí Andronika III. Podle Pseudo-Kodinovy obřadní knihy měl císař obléknout bílé roucho pouze při smrti své matky, otce, manželky, syna nebo vnuka, který již byl prohlášen císařem.¹ Andronikos III. sice nepadl do žádné z těchto kategorií, ale Jan a Irena zřejmě chtěli tímto neobvyklým gestem dát najevo svou věrnost palaiologovské dynastii.

Druhá občanská válka (1341–1347)

Druhá občanská válka přinesla rozkol nejen v rámci říše, ale také v rodinách Asenů a Kantakuzenů. Zatímco Jan a Manuel Asenovi se přidali ke Kantakuzenům, jejich otec se spojil s císařovnou Annou a mladým Janem V. V hlavním městě zůstala také Irenina tchýně Theodora a Janův a Irenin nejmladší syn Andronikos (kterému v té době bylo pouhých sedm let). Tentokrát se Theodora zmýlila ve svém odhadu, když spoléhala na Annin vděk za své četné služby. Naneštěstí pro ni měla Anna nového rádce, bývalého chráněnce Jana Kantakuzena, Alexia Apokauka, o němž již padla zmínka v předchozí kapitole. Byl to zřejmě nesmírně schopný a zároveň velice podlý člověk (prameny při jeho popisu nešetří kritikou), který živil Anninu nedůvěru k Janu Kantakuzenovi a jeho rodině. Apokaukos jistě dobře znal Theodořiny schopnosti a byl si vědom jejího možného vlivu na císařovnu Annu. Nechal proto zabavit její majetek, a dal uvrhnout Theodoru i jejího malého vnuka do vězení. Stará žena, jejíž síly byly brzy vyčerpány krutým zacházením a podvýživou, ve vězení zemřela (1342). Malý Andronikos zůstal sám ve vězení až do konce války v roce 1347.

Vláda v Didymoteichon

Poté, co vznesli nárok na císařský trůn, přezimovali Jan a Irena v Didymoteichon. V březnu následujícího roku se Jan Kantakouzenos vydal na nové vojenské tažení. Zanechal ve městě Irenu s jejich třemi dcerami, zetěm Nikeforem II. z Epiru a oddílem jízdy o síle tisíc mužů vedeným Manuelem Tarchaneiotisem a Manuelem Asenem (Ireniným bratrem). Ten byl v Kantakouzenově nepřítomnosti jmenován vrchním velitelem ozbrojených sil. Přestože si manželé během tohoto těžkého období s přestávkami dopisovali, žádná z těchto zpráv se

¹ Pseudo-Kodinos, 262, 264 (XI).

nedochovala. Jan se zpočátku pokoušel proniknout do Soluně, ale když tam císařská flotila dorazila jako první, rozhodl se vyhledat ochranu srbského krále Štěpána Uroše IV. Dušana. Poté, co Jan a Štěpán uzavřeli spojenectví proti společným nepřítelům (červenec 1342), se Jan pokusil vrátit se do Didymoteichon, ale řada nepříznivých okolností (epidemie, která propukla v jeho táboře, zpráva, že Apokaukos proti němu vyslal vojsko, i odmítnutí obyvatel města Serres vzdát se) mu zabránila v návratu k rodině.

V jeho nepřítomnosti se Irena ocitla ve zranitelném postavení nejen vně, ale i uvnitř městských hradeb. Aby se chránila před případným obléháním nebo útokem císařských vojsk, uzavřela koncem roku **1342 mírovou smlouvu s bulharským carem Ivanem Alexandrem**. Navzdory jejich dohodě však car zaútočil na byzantské území a oblehl Didymoteichon. V této chvíli nouze naštěstí vstoupil na scénu jeden ze spojenců Irenina manžela, **Umur z Aydin**, který připlul s velkým vojskem a flotilou. Bulhaři ustoupili a Irena vyslala vojáky a úředníky, aby Umura přivítali. Aby on a velitelé jeho vojska nemuseli cestovat do Didymoteichon pěšky, dala mu k dispozici sto koní. Císařovna si uvědomovala nejistotu spojenectví a svou vlastní zranitelnost. Proto nedovolila tureckým vojákům vstoupit do města, i když pravidelně zásobovala jejich tábor potravinami. Prameny popisují Umurův pobyt před branami města takto: „císařovna Kantakouzena ho [Umura] velkoryse přivítala a zásobila ho bohatě zásobami a všemi dobrými věcmi, takže zůstal tři měsíce a čekal na Kantakuzena. (...) Uzavřeli totiž smlouvu o míru a přátelství a paní Kantakuzena ho pak propustila poté, co ho obdarovala mnoha dary.“² Irena, vděčná, že Turci vypudili Bulhary, si nicméně musela oddechnout, když se Umur rozhodl jít hledat Kantakouzena. Toho roku byla krutá zima a uživit kromě vlastních lidí i početnou armádu muselo být velkým břemenem.

Dokonce **i uvnitř městských hradeb** musela Irena zůstat ve střehu. V roce 1342 se Alexios **Apokaukos pokusil získat obyvatele města na svou stranu** a donutit je ke kapitulaci. Rozšířil falešnou zprávu, že Kantakouzenos a jeho vojsko byli zajati poblíž pevnosti Rentina. Přestože zástupci města jednomyslně odmítli kapitulovat, císařovna a její bratr začali pochybovat o loajalitě některých z nich a vyzvali je ke složení přísahy věrnosti. Všichni se bez odporu podřídili. K Irenině velké úlevě také brzy dorazil posel, který jí oznámil, že její manžel je stále naživu.

V zimě **1343–1344 Jan krátce navštívil Didymoteichon**. Císařovna jej i jeho vojáky přivítala a po celou zimu o ně pečovala. Jak poznamenal Gregoras, Jan Irenu chválil za

(...) vytrvalost, s níž snášela dlouhé a rozmanité těžkosti (...), za její odvalu, kterou projevovala radami, nejrůznějšími dary a přátelskými slovy, motivovala důstojníky i vojáky a povzbuzovala je k ještě většímu úsilí. Někdy lichotila, jindy kárala, jindy čelila rozmanitým a rychlým změnám mocenských poměrů ve státě s bystrou inteligencí. Moudře čelila slibům a předstíraným úskokům, kterými vláda v Konstantinopoli opakovaně a různými způsoby tajně vyvíjela nátlak na vojáky a vůdce. Těmito způsoby často dokázala pozvednout ty, kdo byli náchylní k pádu. Její

2 Doukas, 53 (VII,2).

energie a inteligence vyvolala v satrapovi Amurovi úžasný obdiv, když se dozvěděl, že to byla ona, komu se podařilo udržet morálku a vytrvalost vojska v Didymoteichon, a zajistit tak císařovo mocenské postavení.³

Po manželově návratu do Srbska v roce 1344 spravovala Irena Didymoteichon **ještě celý rok**. Bylo to jistě velmi vyčerpávající období spojené s chudobou a strádáním způsobeným vleklou občanskou válkou. Irena cítila, že oddanost obyvatel slábne, a proto pozvala představitele města **do paláce**. Tam je povzbuzovala, aby neztráceli naději, a barvitě jim popisovala odměny, které jim Jan po svém návratu udělí. V polovině roku 1345 obdržela císařovna zprávu, že Alexios Apokaukos byl v Konstantinopoli zavražděn, a informovala svého manžela o tom, že jeho úhlavní nepřítel je mrtev.

Navzdory její mimořádné síle a odvaze **nebylo toto období pro císařovnu snadné**. Irena byla v Didymoteichon v podstatě uvězněná, protože krajina kolem byla v rukou nepřátel. K její narůstající izolaci se však přidávaly i obavy o osud jejího manžela a dva syny, kteří byli v Srbsku. Obávala se také o svého nejmladšího syna Andronika, kterého Apokaukos věznil v Konstantinopoli. Irenina nejistota a obavy jsou sice v pramenech zaznamenány jen velmi okrajově, ale několik drobných zápisů neklamně svědčí o jejich existenci. Jednou, když císařovna dlouho nedostávala od Jana žádné zprávy, poslala **Manuela Tarchaneiotu**, aby jejího manžela našel. Jako zkušenému vojákovi se Manuelovi podařilo proniknout po horských cestách až do Srbska, kde se setkal s císařem, a pak se opět vrátil k Ireně. Zpráva, že její manžel a starší synové jsou v pořádku, ji nepochybně znovu povzbudila.

Protože její postavení vyžadovalo velkou obezřetnost, měla Irena zřejmě **síť špehů** také za hradbami města. Jejich informace se ukázaly neocenitelné, zvláště když se dozvěděla, že se císař blíží k obleženému Didymoteichon, a mohla ho dopisem varovat, aby nepokračoval v cestě bez velké vojenské hotovosti. Tato zpráva mu možná zachránila život.

Korunovace v Adrianopoli

Jan Kantakouzenos se **vrátil do Didymoteichon v roce 1345** poté, co srbský car Štěpán IV. Dušan zrušil předchozí mírové smlouvy a vypověděl byzantsko-srbské dohody. Na Velikonoce následujícího roku se car nechal korunovat císařem „Srbů a Římanů,“ což byla událost, která ukazovala na blížící se vpád a válku s Byzancí. Srbská korunovace spolu s neustálým naléháním příbuzných a vojenských představitelů vytvořily dostatečný tlak a přesvědčily Jana, aby přijal korunu. V dubnu **1346** odjela Irena z Didymoteichon do **Adrianopole**, kde byl posléze Jan Kantakouzenos slavnostně korunován jeruzalémským patriarchou Lazarem. Jak bylo zvykem, po své korunovaci vložil císař korunu také na hlavu císařovny Ireny. Tato dvojí korunovace se konala na pravoslavný svátek Konstantina a Heleny (21. května), ale na rozdíl od obřadů, které provázely jeho vyhlášení císařem v roce 1341, sděluje císař-historik o své první korunovaci jen velmi málo. Za svou skutečnou korunovaci považoval zřejmě tu, která se konala přesně o rok později v Konstantinopoli. Vraťme se však ještě k roku 1346.

3 Gregoras II, 693 f. (XIV,1).

Svatba Ireniny dcery Theodory

Závěrečná fáze druhé občanské války se odehrála v měsících následujících po adrinopolské korunovaci. Aby si Jan VI. zajistil nezbytnou vojenskou podporu, souhlasil se **sňatkem své dcery Theodory s osmanským sultánem Orhanem I.** Ačkoli se tento sňatek mohl císařovně jen stěží zamlouvat, Irena a její dcery odcestovaly do **Selymbrie** společně s Theodorou, nepochybně aby s ní mohly strávit ještě několik dní a poskytnout nevěstě veškerou oporu při odchodu do cizího prostředí. Po příjezdu do tohoto města na císařskou rodinu již čekali Orhanovi legáti a pluk vojáků, kteří dorazili s velkou flotilou, aby Theodoru doprovodili k jejímu manželovi.

Tu noc, kdy se konala svatební hostina, uspořádal Kantakuzenos pro svou dceru zvláštní obřad, v pramenech známý jako **prokypsis**.⁴ Dal postavit dřevěné jeviště a zakrýt ho hedvábnými závěsy. Na tuto tribunu pak vystoupila Theodora oblečená do nádherných šatů a ukázala se shromážděným hostům. Podium bylo osvětleno lampami, které drželi eunuši, a v pozadí bylo slyšet hudbu a básníci recitovali oslavné verše na počest nevěsty. Kantakuzenos uvádí, že tento akt byl obvykle součástí slavností provázejících sňatek císařské dcery. Kromě této tradice možná chtěl Theodoro dopřát chvíli veřejného obdivu a oslavy, než na řadu let zmizela za zdmi harému svého manžela. Císař pak ještě několik dní hostil příslušníky řecké i turecké aristokracie. Když oslavy skončily, rozloučila se Theodora s rodiči a sestrami a odplula za svým ženichem. Její matce muselo být útěchou, že si zachovala svou víru a, podle pamětí svého otce, podporovala křesťany na sultánem ovládaném území.

Korunovace v Konstantinopoli

Na konci roku 1346 císařovna Anna nadále odmítala vyjednávat se svými protivníky, přestože počet Kantakouzenových příznivců v Konstantinopoli neustále rostl. Ti nakonec přislíbili otevřít v pevně stanovený den a čas Kantakouzenovým vojákům Zlatou bránu. Koncem ledna 1347 se Anna rozhodla odvolat patriarchu Jana z úřadu i z regentství. Byl sesazen v noci na 2. února synodem, který císařovna za tímto účelem svolala. Ještě téže noci se Kantakouzenos dostavil ke Zlaté bráně a byl se svými lidmi vpuštěn do města. V obavách o bezpečí své rodiny byla Anna odhodlána bojovat až do konce, což nesmírně ztěžovalo vyjednávání. Nakonec však obě strany dosáhly dohody. Jedna z podmínek se týkala postavení obou panovníků: Jan Kantakouzenos se měl stát starším císařem a po dobu deseti let vládnout říši. Po uplynutí této doby měli oba císaři vládnout jako rovný s rovným. Součástí dohody byl také sňatek mladého císaře s Kantakouzenovou nejmladší dcerou Helenou, který měl upevnit pouto mezi oběma císařskými rodinami.

V době, kdy Jan VI. hledal kompromis s Annou Savojskou, byla Irena zřejmě opět v Didymoteichon. Jak poznamenal Nikeforos Gregoras, „když císař Kantakouzenos vstoupil do paláce, nebylo zde pro něj vhodné místo k pobytu, a to ani v nepřítomnosti jeho

⁴ Zvláštní obřad obvykle pořádaný pro císaře (a jeho syna) o velkých svátcích. Pro císařské nevěsty byla prokypsis také pořádána u příležitosti jejich sňatku..

manželky, která nadále žila v Didymoteichon.⁵ Nicméně když Jan o několik měsíců později povolal svou ženu a dcery do Konstantinopole, jeho zpráva je zastihla v **Adrianopoli**.

Po příjezdu do hlavního města Irenu, Marii a Helenu přivítali oba císaři a císařovna Anna spolu s dvorskými úředníky, kteří přišli císařskou nevěstu uvítat na obvyklé místo poblíž kláštera **Theotokos tes Peges**. Tam proběhlo slavnostní prohlášení Heleny za novou císařovnu, která v Irenině přítomnosti obdržela císařské insignie.

Ačkoli Jan VI. neodvolal Jana V., přesto potřeboval posílit své vlastní postavení. Aby předešel pochybnostem ohledně platnosti své korunovace, rozhodl se uspořádat novou korunovaci v hlavním městě. V květnu 1347 se v kostele Theotokos Blachernitissa v Konstantinopoli (chrám Hagia Sophia byl v této době poškozen zemětřesením, které postihlo hlavní město císařství v předchozím roce) konala nová korunovace císařského páru:

Téhož jara, třináctého května, byl císař Kantakouzenos korunován patriarchou Isidorem v chrámu Matky Boží v Blachernách v přítomnosti císařovny Anny a císaře Jana, Kantakouzenova zetě. (...) Poté císař sám korunoval císařovnu, jak bylo zvykem. Po návratu do paláce se konala velká hostina s přípitky na přátelství a dalšími událostmi, které měly dodat lesk této slavnosti.⁶

Zdá se, že korunovační hostina nebyla tak slavná, jak by si byl Kantakouzenos přál. Historik popisující tuto událost poznamenává, že byla chudá a málo okázalá. Poukázal také na skutečnost, že blachernský kostel byl příliš malý na to, aby se do něj vešlo pódium pro trůny, zástup hostů pozvaných jako svědci této události a služebnictvo, zpěváci a duchovní nezbytní k provedení obřadu. Historik, který byl pravděpodobně svědkem této události, uvádí, že trůnů bylo pět, po jednom pro dva císaře (Jana VI. a Jana V.) a tři císařovny (Irenu, Annu a Helenu).

Obřad skončil kolem čtvrté hodiny odpoledne. Císařská rodina, stále ještě oděná do korunovačních rouch, se pak vydala ve slavnostním průvodu na zpáteční cestu do paláce. V komplexu Blachernského paláce opět proběhla prokypsis, když se ve slavnostním osvětlení a za hudby a oslavných řečí císařové a císařovny postavili na vysokou tribunu, aby se ukázali lidu. I následná korunovační hostina byla, jak si povšiml historik, jen málo důstojná. Chyběly talíře a kalichy ze zlata a stříbra a jídlo bylo servírováno v nádobách z mosazi a porcelánu. Podobně ubohé byly také šperky, které zdobily císaře a císařovny: byly většinou z pozlacené kůže a skla, které doplňovalo jen několik pravých perel a drahých kamenů. Týden po své korunovaci se Irena s největší pravděpodobností zúčastnila svatby a korunovace své dcery Heleny, která se rovněž konala v Blachernském chrámu.

Irena a Matyáš

5 Gregoras II, 783 f. (XV,9).

6 Kantakouzenos III, 29 (IV,4). (Trans.) Miller, Kantakouzenos, 165 f. See also Nicol (1972B), 223.

Jan Kantakouzenos zpočátku odmítal možnost, že by se jeho syn Matyáš měl stát jeho spolucísařem. Toto rozhodnutí nepřehodnotil ani po svém vítězném vstupu do Konstantinopole v únoru 1347. Skutečnost, že Jan V. zůstal císařem však sotva mohla potěšit ctižádostivého Matyáše, který byl starší než Jan a měl již značné vojenské zkušenosti. Podporován svým strýcem Janem Asenem se Matyáš obklopil těmi, kdo si přáli, aby dynastie Kantakouzenů trvale obsadila byzantský trůn, a vstoupil do otevřené vzpoury proti Janu V. Situace se postupně stávala neúnosnou a na podzim roku 1347 se císařovna Irena na žádost svého manžela vydala na cestu k synovi, aby odvrátila hrozící válečný střet.

Podrobnosti o tomto setkání zaznamenal ve své kronice Nikeforos Gregoras, který byl důvěrným přítelem rodiny Kantakouzenů až do své neshody s Janem VI. ohledně svého názoru na palamitské učení. Je možné, že mu císařovna vyprávěla podrobnosti o setkání se svým synem při jedné z jeho mnoha návštěv v císařském paláci. Irena se setkala s Matyášem v Orestii, kde ji její syn přijal se všemi poctami, podrobil se a slíbil jí poslušnost. Gregorasovo dílo líčí také obsah jejich rozhovoru. Po dlouhém a vznešeném prologu o výhodách a radostech prostého života oproti okázalosti a bohatství císařského domu varovala císařovna svého syna před špatnými rádci, připomněla mu lásku jeho rodičů a sdělila mu, že ho přišla zachránit před pádem do neštěstí. Poté mu vyprávěla o svém pohledu na celou situaci. I když se říše značně zmenšila a majetek jeho rodičů zmizel v bojích občanské války, vojáci, kteří chtěli pokračovat v boji, toužili pouze po svém podílu na kořisti. Císařovna svou řeč zakončila slibem, že pokud se její syn podvolí otci, Jan VI. mu odpustí a zajistí mu odpovídající postavení. Tuto nabídku údajně Matyáš bez váhání přijal.

Vyprávění Jana Kantakouzena přidává další informace týkající se Ireniny mise. Podle všeho při tomto setkání také pokárala své bratry, podněcovatele Matyášovy neposlušnosti, a pohrozila jim přísnými tresty, pokud by své jeji dále podněcovali k odporu proti jeho otci. Ačkoli Irenino jednání bylo úspěšné, nebylo jí dopřáno radovat se z tohoto úspěchu. Po návratu do Konstantinopole se dozvěděla, že její nejmladší syn Andronikos, oslabený dlouhým vězením a strádáním v době občanské války, které mu značně podlomilo zdraví, zemřel na mor.

Irena a palamité

Na podzim roku 1347 se Irena zapojila do církevní politiky. Kapitola o Anně Savojské uvádí okolnosti sporu o hesychasmus, což byl způsob „modlitby a kontemplace, jejímž cílem bylo dosáhnout spojení s Bohem prostřednictvím vnitřního ztišení.“⁴⁷ Toto učení silně ovlivnilo myšlení a kulturu pozdní Byzance. Nikeforos Gregoras, zapletený do tohoto konfliktu, se obrátil na císařovnu Irenu s žádostí o podporu v době, kdy se Jan VI. v Didymoteichon pokoušel zmírnit napětí po Matyášově vzpouře. Gregorasovi se nakonec podařilo Irenu, stále ještě zarmoucenou synovou smrtí získat pro protipalamitskou stranu. Irena se svou typickou energií hájila protipalamitské zájmy tak účinně, že patriarcha a palamité museli napsat Janu VI. a požádat ho, aby se okamžitě vrátil do Konstantinopole a ujal se jejich věci.

Po svém návratu císař svou ženu zřejmě přesvědčil, možná s pomocí palamitských biskupů, že hesychastické učení skutečně odpovídá pravoslavné nauce, neboť prameny neobsahují žádné další důkazy o tom, že by se dále angažovala v protihesychastickém hnutí.

Slavnost Bohorodičky

Soudobé prameny nepředstavují Irenu jako mecenášku věd a literatury jakou nepochybně byla její dcera Helena. Svědčí však o skutečnosti, že se pokusila zavést zvláštní slavnost Bohorodičky ve výroční den vstupu svého manžela do Konstantinopole (2. února 1347, na svátek Očištvání Bohorodičky). Kniha *De cerimoniis* zmiňuje, že ve středně byzantském období se v tento den v Blachernském paláci slavilo setkání Ježíše a Simeona. Není jasné, zda tyto slavnosti byly v povědomí ještě v palaiologovském období a Irena se pokusila je obnovit, nebo zda chtěla založit zcela novou tradici. V každém případě v únoru 1348 uspořádala slavnost, během níž Nikephoros Gregoras a další učenci pronesli slavnostní projevy. Tento den se shodoval se vstupem Jana VI. do města, takže vlastně mohlo jít o jakési poděkování Bohorodičce za ukončení druhé občanské války.

Císař však nebyl tímto nápadem nadšen, možná si až příliš dobře pamatoval útrapy a těžkosti posledních dní konfliktu obou císařských rodin, nejistotu a složitost tehdejší politické situace. Nechtěl proto vytvářet zdání, že mu brány města otevřela Bohorodička, když v živé paměti jeho vojáků i obyvatel města ještě doznívalo kruté a krvavé dobývání Blachernského paláce. Dalších opakování se proto slavnost již nedočkala.

Vládkyně Konstantinopole

Brzy po nástupu Jana VI. k moci se Kantakouzenovi stoupenci pokusili přesvědčit císaře, aby zbavil císařovnu Annu a Jana V. vlády. Jejich cílem bylo nastolit novou dynastii a trvale si zajistit svou pozici na císařském dvoře. Když Jan VI. odmítl jejich žádost, obrátili se na Irenu:

(...) když se jim ho [císaře] nepodařilo přesvědčit, vydali se k císařovně Ireně, neboť se domnívali, že ji mohou přemluvit, aby se k nim připojila, jako by plánovali něco prospěšného. Když jim císařovna odpověděla podobně [jako její manžel] nebo ještě přísněji a přikázala jim, aby se přestali pokoušet znovu zaplést Romáje do velkých neštěstí, někteří z nich se zastyděli a zanechali svého úsilí.

Toto je jedna z mála pasáží, kde Jan otevřeně odhaluje silnou osobnost své ženy. Krátký text naznačuje, že se Irena aktivně pokoušela zabránit nové občanské válce a dokázala umlčet ty, kteří se ji snažili rozpoutat. Tato událost také posiluje obraz císařského páru jako politického týmu. Skutečnost, že dvořané oslovili Irenu, souvisela nejen s císařovniným postavením manželky císaře, ale také s jejím vlivem na manželovu politiku.

Díky výrazné podpoře šlechty a bohatých konstantinopolských obchodníků mohl Jan VI. po své korunovaci vybudovat nové loďstvo, které by snížilo závislost císařství na italské lodní dopravě a posílilo obranu hlavního města. V polovině srpna 1348 jmenoval císař Irenu místodržitelkou Konstantinopole ve době své nepřítomnosti, zatímco ležel nemocný v Didymoteichon. Její vláda prověřila a potvrdila její schopnost se pohotově a správně rozhodnout a efektivně jednat. Latinové z Galaty, znepokojení budováním nové císařské

flotily, si vybrali právě tento okamžik, aby napadli a zavraždili skupinu byzantských rybářů. Celá janovská osada na maloasijském břehu Bosporu, Galata (Pera), se ihned připravovala na novou válku. Její představitelé se však rozhodli nejprve s Byzantinci vyjednávat. O několik dní později se proto před císařovnu dostavila latinská delegace. Žádali ji o odpuštění za násilí, žádali potvrzení stávajících smluv a požadovali, aby Byzantinci zastavili práce na novém loďstvu. Irena si nejprve nebyla jistá, jak postupovat, a čekala na instrukce od císaře. Protože šlo o naléhavou záležitost, svolala následujícího dne do paláce císařskou radu složenou ze šlechticů a úředníků a rovněž je požádala o radu. Ti se jednomyslně vyslovili pro boj.

Latinové byli na tuto možnost dobře připraveni a plně využili výhody, které jim situace poskytovala. Zničili byzantské lodě kotvící v přístavech včetně nového loďstva a vypálili domy a dílny podél konstantinopolského pobřeží. Zaútočili také na město, zablokovali přístavy a vydrancovali obchodní lodě. Irena rychle shromáždila obranu. Velením vojáků, kteří zůstali v Konstantinopoli, pověřila svého syna Manuela a nařídila mu, aby povzbudil obyvatelství k obraně města. Prameny uvádí, že se císařovna osobně účastnila vojenských příprav: Irena údajně „vyslala do boje těžce vyzbrojené vojáky, dohlížela na rozmístění obranných strojů na věžích a s největší horlivostí se starala o vrhací stroje (...)“⁸ Mezitím povzbuzovala k odvaze a vytrvalosti úředníky a šlechtice shromážděné v paláci. Boje pokračovaly celé září a konstantinopolští občané pod Ireniným vedením hájili město až do příchodu vojenských oddílů vyslaných císařem. S jejich pomocí mohl Manuel zahájit útok na nepřítele, který pokračoval, za Ireniny podpory, až do začátku října, kdy se císař vrátil do města.

Jednání s Janem V.

Mír mezi Matyášem Kantakouzenem a Janem Palaiologem, uzavřený na podzim roku 1347, zůstával křehký. Matyáše pobouřilo, když se v roce 1352 musel vzdát části svého panství ve prospěch svého švagra. Avšak ani Jan V. nebyl se svou pozicí příliš spokojen. Konflikt se prohluboval a Irena se nakonec rozhodla navštívit svého zetě a pokusit se o usmíření obou stran a nové rozdělení byzantských území mezi příslušníky vládnoucích dynastií.

Gregoras barvitě líčí **Ireninu misi k Janovi na jaře 1352**. Do Didymoteichon odjela v doprovodu dvou biskupů a jistého Angelose, kteří měli sloužit jako svědci jednání. Po svém příjezdu se snažila Jana přimět, aby svému švagrovi postoupil kraj od Orestias po Bizye spolu s okolními městy a vesnicemi. Jan sám měl vládnout oblasti od Didymoteichon po Soluň, zatímco její manžel Jan VI. měl až do konce svého života spravovat zbytek byzantských území včetně Konstantinopole. Během jednání žádala císařovna svého zetě, aby Janu VI. důvěřoval. Mladý císař to odmítl s poukazem na minulé urážky, nástrahy a zrady, které údajně od svého tchána utrpěl. Situaci tentokrát nezachránily ani Ireniny vynikající diplomatické schopnosti, a proto se rychle vrátila zpět do Konstantinopole. Skromnější popis tohoto setkání nabízí také Kantakouzenos, který se navíc hlásí k iniciativě této mise.

8 Gregoras II, 850 (XVII,3).

Pád Kantakouzenů

Vojenská střetnutí mezi Matyášem a Janem V. pokračovala, a mladší císař byl nakonec donucen žít se svou rodinou v polovičním vyhnanství na ostrově Tenedos. V březnu **1353** Jan V. opustil ostrov a **překvapivým útokem** se pokusil získat Konstantinopol. Útok však byl odražen především díky bdělosti jeho tchyně, která pohotově zorganizovala obranu města:

Císařovna Irena se nedala zaskočit okolnostmi a s větší silou, než jakou obvykle vládnou ženy, rozhodla, co je třeba udělat. Především rychle zajistila všechny vstupy do města. Okamžitě také přijala různá opatření, aby zkřížila plány podezřelých osob, které se nacházely v Byzanci [Konstantinopoli], a za tři dny ho [Jana V. Palaiologa] donutila k ústupu.⁹

Když si uvědomil, že se do města nedostane, vrátil se Jan na Tenedos. Boje s Matyášem však pokračovaly dál. Veřejné mínění se však postupně začalo obracet na stranu Jana V. zejména poté, co Matyáš a Jan VI. dovolili tureckým vojákům vyrabovat thrácká města, která podporovala jejich protivníka. Matyáš byl sice **v únoru 1354** korunován císařem, ale ukázalo se, že na uvedení nové dynastie na byzantský trůn je již pozdě. O měsíc později Turci dobyli Gallipolis a tentokrát se na evropské půdě usadili již natrvalo. Veřejnost začala vnímala Jana Kantakouzena jako člověka, který nedokáže ochránit říši před tureckou invazí. Spolu s úpadkem Janovy popularity se rozplynula také možnost uvést novou dynastii trvale na byzantský trůn.

V **listopadu roku 1354** učinil Jan V. nový pokus o politický převrat a tentokrát uspěl. Podobně jako jeho tchán o sedm let dříve, vstoupil vítězně do Konstantinopole a po několikadenním vyjednávání se spolu s Janem VI. ujal vlády. Kantakouzenova rodina zpočátku zůstala v císařském paláci v Blachernách, zatímco Jan V. se usadil v tzv. Orlím paláci. Brzy se však ukázalo, že společná vláda obou panovníků je neudržitelná. Kantakouzenos zřejmě pochopil, že jediným východiskem z této patové situace by byla nová občanská válka, která by vydala již oslabenou říši do rukou vnějších nepřátel. Vyhledal proto Irenu a svěřil se jí se svým záměrem vzdát se vlády ve prospěch svého zetě. Císařovna manželův záměr v zájmu míru v říši i mezi oběma císařskými rodinami podpořila a navzdory spekulacím soudobých historiků svému manželovi pravděpodobně nic nevyčítala.

Na začátku prosince došlo v Konstantinopoli k nepokojům a lid se shromáždil v ulicích, aby podpořil vládu Jana V. Za těchto okolností oznámil Jan VI. své rozhodnutí vzdát se vlády (10. prosince 1354). Odložil císařské insignie a jako mnich Joasaf se usadil v klášteře Mangana. Nadále se však účastnil veřejného života a podle svých možností podporoval vládu svého zetě. Podle pravoslavných zvyklostí následovala Irena manželova příkladu. Také ona si oblékla řeholní roucho, opustila císařský palác a vstoupila do kláštera Paní Marty (Kyra Martha) jako řeholnice Eugenie. Z paláce si císařský pár zřejmě neodnesl pouze to

⁹ Gregoras III, 188 (XVIII,18).

nejnutnější, ale, jak poněkud zlomyslně poznamenal Gregoras, také značnou část svého majetku a pokladů.

Zeianovo spiknutí

Přestože se Jan VI. vzdal císařského žezla, v roce 1355 se konflikt mezi Janem V. a jeho švagrem opět vyostřil. Janovi se podařilo zajmout Matyášovu manželku a děti, které poslal do zajetí na ostrov Tenedos. Svobodná zůstala pouze Matyášova nejstarší dcera Theodora, která v té době žila v klášteře Paní Marty se svou babičkou Irenou, která zde pečovala o vzdělání své vnučky. Matyáš byl brzy nato zajat Srby a prodán Janu V., který šlechtetně zakázal, aby jeho švagra oslepili. Poté poslal Matyáše do exilu za jeho rodinou.

Mezitím se jistý Zeianos, příslušník Kantakouzenovy rodiny, obrátil na Irenu s žádostí, aby podpořila jeho spiknutí. Jeho cílem bylo osvobodit jejího syna a znovu ho dosadit na císařský trůn. Tento plán počítal se zajetím císařovny dcery Heleny Palaiologiny a jejich dětí, jejichž osvobození by pak bylo podmíněno propuštěním Matyáše. Císařovna-jeptiška však s vrozenou rozhodností důrazně odmítla ohrozit rodinu své dcery, a otevřít tak cestu k dalším bojům a rozepřím. Zjevně byla odhodlána udržet v říši, značně vyčerpané válkou, mír. Ačkoli Matyáš byl zřejmě jejím nejoblíbenějším dítětem, zdá se, že v souladu se svými názory a charakterem využila svého vlivu, aby ho přesvědčila o nutnosti vzdát se nadějí na trůn. Později se zúčastnila také Matyášovy abdikace, k níž došlo v Epibatai v prosinci 1357. Tímto aktem oficiálně skončily všechny nároky mužské větve Kantakouzenů na císařský trůn.

V roce 1356 se do Konstantinopole nakrátko vrátila Irenina dcera Marie, manželka Nikefora II. z Epiru. Také její osud nese stopy složitosti soudobých poměrů. Když Mariin manžel odjel, aby se zúčastnil vojenského tažení, zůstala princezna ve městě Ainos. Brzy poté však Limpidarios, admirál ve službě jejího manžela, Nikefora zradil a oblehl Ainos. Marii bylo nakonec dovoleno město opustit a na krátkou dobu našla útočiště u dvora své sestry Heleny a Jana V.

Po nějaké době se princezna rozhodla vrátit se ke svému manželovi, ale přišla ve špatnou chvíli. Nikeforos, který potřeboval na Balkáně vojenského spojence, právě zvažoval, že svou ženu zapudí a ožení se se srbskou princeznou. Brzy po jejím příjezdu dal proto Marii uvěznit v Artě. Princezna ve svém vězení nepobyla dlouho – s pomocí svého bratra Manuela se jí podařilo uprchnout na jeho peloponéské panství. Přestože Nikeforos později svého činu litoval a rozhodl se s manželkou smířit, bylo již pozdě. Brzy nato padl v bitvě. V roce 1359 se ovdovělá Marie vrátila do Konstantinopole a stala se jeptiškou v klášteře Paní Marty, kde nadále žila v blízkosti své matky.

Cesta na Peloponés

O dva roky později se císařovnin syn Matyáš rozhodl natrvalo se přestěhovat do Morejského despotátu,¹⁰ který v té době spravoval jeho bratr Manuel. Ten již prokázal své administrativní schopnosti při správě Beroje (1343–1347) a Konstantinopole (1348–1349) a

¹⁰ Ten se nacházel na Peloponéském poloostrově. Jeho hlavním městem byla Mistra.

přirozeně se obával, že se jeho bratr pokusí získat jeho pozici. Irena-Eugenie a Jan-Joasaf chtěli předejít konfliktu mezi svými syny, a proto se rozhodli Matyáše a jeho rodinu do Mistry doprovodit. S jejich přispěním se Matuáš pokojně usadil v Moreji a nijak nezasahoval do bratrovy vlády. Po úspěšném zakončení této své poslední mise se císařovna-jeptiška v roce **1362 nebo začátkem následujícího roku vrátila do Konstantinopole.**

Tam ji přivítala **prostřední dcera Theodora**, která se mezitím vrátila do Byzance po smrti svého manžela, sultána Orhana I. Na rozdíl od své matky (i obou svých sester) se však rozhodla nesložit řeholní sliby. Poté, co většinu svého života strávila v Orhanově harému, byla jistě vděčná za možnost znovu svobodně žít. S vděčností proto přijala pozvání své sestry Heleny, aby se přestěhovala k císařskému dvoru do Blachernského paláce.

Smrt

Datum Ireniny smrti **není známo**. Pravděpodobně k ní došlo v období mezi březnem **1363, kdy se její jméno naposledy objevuje v písemných pramenech, a před rokem 1379**, kdy Andronikos IV. unesl jejího manžela a dcery jako rukojmí do Galaty. Kdyby byla Irena v té době ještě naživu, jistě by i ona byla mezi unesenými. Ačkoli se žádný pramen nezmiňuje o jejím pohřbu, je pravděpodobné, že byla uložena k poslednímu odpočinku **v klášteře Paní Marty**, kde ve společnosti své dcery Marie žila po své abdikaci. Protože po počátečním váhání nakonec přijala palamitské učení, zůstala pravoslavnou císařovnou a její jméno bylo zapsáno do *Synodikonu pravoslavi*.

*

I když se může zdát, že Irena stojí ve stínu známější a několika monografiemi ověřené Anny Savojské, je toto srovnání významu obou panovnic nespravedlivé. Přestože byla moudrá a rozhodná ve svých politických krocích a respektovaná ostatními členy císařské rodiny, nedostala Irena nikdy příležitost chopit se otěží regentské vlády. Přesto díky své rozhodnosti, prozíravosti i znalosti lidí dokázala nejednou zachránit manželův trůn. Kdyby více než čtyři roky úspěšně nebránila Didymoteichon proti císařským vojskům a bulharské armádě a kdyby opakovaně nepodnikla včasnou obranu hlavního města, možná by moderní historiografie neměla mnoho co říci o vládě Jana VI. Kantakouzena. Je paradoxem, že muž, který neměl obvykle vysoké mínění o „ženském pokolení“, tak často zachraňovala právě jeho manželka.

Tab. 4: Here

Tab. 3: Selektivní rodokmen Asenů. Podle Trapp (1976), 177. ODB I, 202.

Tab. 4: Selektivní rodokmen kantakouzenovské dynastie. Podle Nicol (1968). See also ODB II, 1103 f.